

બે રૂપિયા

– વિનોદિની નીલકંઠ

‘બાલારામ અમદાવાદથી બહુ દૂર તો નથી, પણ રાત ત્યાં રોકાવું પડે એમ છે, માટે બધા એક શેતરંજી અને એક ટંકનું ભાથું તથા પાણીનું પવાલું સાથે લેતાં આવજો. આગગાડીમાં જવાનું છે.’ શાળાનાં મુખ્ય શિક્ષિકા અવંતિકાબહેને પ્રાર્થનાના સમયે જાહેરાત કરી. પર્યટનનું નામ સાંભળી વિદ્યાર્થીનીઓ ખુશાલીમાં આવી ગઈ. તેમાંય ત્રીજા ધોરણમાં ભણતી આનંદી તો બહુ જ હરખાઈ ગઈ, કારણ કે તે કદી આગગાડીમાં બેઠી જ ન હતી.

છોકરીઓનો અવાજ શમ્યા પછી મોટાં બહેન બોલ્યાં : ‘દરેક જણ બે રૂપિયા લાવજો. આ પર્યટન ફરજિયાત નથી. જેને ન આવવું હોય તે છોકરીઓને બે દિવસ - એટલે મંગળવાર અને બુધવારના દિવસે - રજા મળશે. મંગળવારે સવારે નીકળવાનું છે.’

બે રૂપિયાની વાત સાંભળી આનંદીનું મોઢું પડી ગયું. તેની બા પાસે બે આના પણ ભાગ્યે જ વધારાના રહેતા, તો બે રૂપિયાની વાત જ શી કરવી? આનંદીના પિતા માણેકલાલ ધંધે દરજી હતા, પણ એમનું મગજ અસ્થિર થઈ ગયું હતું. છેક ગાંડાની ઈસ્પિતાલમાં મૂકવા જેવા ન હતા, પણ આખો દિવસ અર્થ વગરનો બબડાટ કર્યા કરતા અને એમણે સીવવાનું કામ બિલકુલ છોડી દીધું

હતું. આનંદીની બા કદીક ધમકાવીને કામે બેસાડતી તો માણેકલાલ ગમે તેમ કાતર ચલાવી કપડું નકામું બનાવી દેતા.

આનંદી સૌથી મોટી. એના પછી તારામતી, કપિલા અને તે પછી બે નાના ભાઈઓ હતા. તેમાં બાબુ બે વર્ષનો અને બચુ છ મહિનાનો જ હતો. બા બિચારી ગાજ-બટન કરતી; ગાદલાંની કે ઓશીકાંની ખોળો સીવતી; ગલેફ, ઝભલાં કે ચણિયા જેવાં સહેલાં કપડાં સીવતી; પણ આવી મોંઘવારીમાં પાંચ છોકરાં અને મા-બાપ મળી સાત જણનું પૂરું કરવું એ કાંઈ રમત વાત હતી?

આનંદીનું કુટુંબ એક મંદિરના યોગાનમાં આવેલી ઓરડીમાં રહેતું હતું. યોગાનની બહાર એક સ્ત્રી-દાક્તરનું દવાખાનું હતું. ત્યાં આનંદી રોજ સવારે કચરો વાળી, પાણી ભરતી. એના એને મહિને બે રૂપિયા મળતા, તે તો વપરાઈ પણ ગયા હતા. બીજા બે રૂપિયા તો હજી પાંચમી તારીખે મળવાના હતા પણ તેને તો હજી ઘણી વાર હતી. ભારે હેયે આનંદી ઘેર ગઈ.

બાએ પૂછ્યું : ‘કેમ બેટા, આજે મોઢું પડી ગયું છે?’ પણ આનંદીએ કહ્યું : ‘કાંઈ નહિ, બા.’ એ સમજતી હતી કે બે રૂપિયાની વાત જાણી બા બિચારી જીવ બાળશે.

‘હશે, ઉજાણીમાં નહિ જવાય તો શું થયું? બે દિવસ રજા પડશે તો ઘેર બેઠા ગમ્મત કરશું.’ એણે પોતાના નિરાશ બનેલા ચિત્તને ફોસલાવવા માંડ્યું.

રાત્રે આનંદીને ઊંઘ ન આવી : ‘આ કેવો અન્યાય ! અમે કેમ ગરીબ?’ આવા અનેક વિચારો આનંદીના નાનકડા મગજને હેરાન કરી રહ્યા હતા.

‘આગગાડીમાં પણ હું તો કદી બેઠી નથી. બધી છોકરીઓ કેવી ગમ્મત કરશે, ગીતો ગાશે ! બાલારામમાં પાણીનો ધોધ અને ઝરણાં છે, ત્યાં બધા મજા કરશે. હું જ કમનસીબ છું.’ — ઊનાં ઊનાં આંસુથી આનંદીનું ઓશીકું ભીંજવા લાગ્યું. પછી એને ભગવાન યાદ આવ્યા. એને વિચાર થયો : ‘ભગવાનને સાચા દિલથી પ્રાર્થના કરીએ તો અણીને વખતે તે ભક્તની વહારે ધાય છે.’

પછી તો આનંદી પથારીમાં બેઠી થઈ. એણે મોઢું ધોઈ, પાણી પીધું. ભદ્રના કિલ્લાની ઘડિયાળમાં બારના ટકોરા પડતા હતા. આનંદીના ઘરમાં સૌ ઊંઘી ગયા હતા. ચારેકોર નીરવ શાંતિ હતી. ઉઘાડી બારીમાંથી તારાઓનું આછું અજવાળું આનંદીની પથારી ઉપર પથરાતું હતું.

પથારીમાં બેઠે બેઠે આનંદીએ ભગવાનને પ્રાર્થના કરી : ‘હે દીનાનાથ, દીનદયાળ ! હું ગરીબડી છોકરી છું. ધનદોલત, હાથીઘોડા, હીરામોતી કે હવેલી—મહેલની મને આશા નથી. હું તો માંગું છું ફક્ત બે રૂપિયા. એટલી રકમનો તારે શો હિસાબ છે ? બે રૂપિયા ગમે તે રીતે અપાવે, તો હે પ્રભુ ! તારો ઉપકાર નહિ ભૂલું.’ પ્રાર્થના કર્યાથી આનંદીનું મન જરા હળવું થયું અને એ ઊંઘી ગઈ.

સવારે ઊઠીને એ પહેલાં લેડી ડોક્ટરનું દવાખાનું વાળવા ગઈ. ડોક્ટરની ખુરશી નીચે બે રૂપિયાની એક નોટ પડી હતી. એ નોટ જોઈ આનંદી રાજીરાજી થઈ ગઈ. ‘નક્કી આ નોટ ભગવાને જ મૂકી છે.’ એણે મનમાં વિચાર કર્યો. નોટ ખીસામાં મૂકી ઉમંગભરે એણે કામ પતાવી દીધું. પાણીનું માટલું ભરવા એ નળ ઉપર ગઈ ત્યારે આનંદીના પિતા ત્યાં દાતાણ કરતા હતા. તેથી આનંદીને જરા થોભવું પડ્યું.

શાંત ચિત્તથી એ વિચારવા લાગી : ‘ભગવાને નોટ મોકલી એમ હું કહું છું, પણ ખરેખર તો એ કોઈની જ પડી ગઈ હશે ! ડોક્ટરની હોય કે કદાચ કોઈ ગરીબગુરબાની પરાણે એકઠી કરેલી પૂંજમાંની પણ નોટ હોય. મારાથી એ કેમ લેવાય ? ઉજાણીએ જવાનું ન હોત, તો હું કદી આ નોટ ખીસામાં મૂકું ખરી ? ચોરી કરીને ઉજાણીએ જવાય ખરું ? ભગવાન કદી ચોરી કરાવે ખરો ? ચોરી કરું તો ભગવાન જરૂર નારાજ થાય. બા જાણે તો કેટલી દુઃખી થાય !’

‘હશે, ઉજાણીએ નહિ જવાય તો કાંઈ નહીં...’ આનંદીના મગજમાં ગડમથલ ચાલી. માટલું ભરાઈને છલકાઈ જવા લાગ્યું, પણ એને ભાન જ નહિ. છેવટે ભાન આવતાં એ ડોક્ટરને દવાખાને ગઈ. પાણિયારા ઉપર માટલું મૂક્યું ત્યાં ડોક્ટરે પૂછ્યું : ‘આનંદી ! પેલી મંગુબાઈ હમણાં આવીને કહેતી હતી કે એની બે રૂપિયાની નોટ ખોવાઈ ગઈ છે. તને એ જડી છે ? મંગુ બિચારી ગરીબ છે. એણે માંડ બે રૂપિયા ઊભા કર્યા હતા, કોણ જાણે એ જૂઠું બોલતી હોય...’

આનંદીએ ખીસામાંથી બે રૂપિયાની નોટ કાઢી ડોક્ટરના હાથમાં મૂકી. એની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. તે જોઈ ડોક્ટરને ખૂબ નવાઈ લાગી.

એમણે પૂછ્યું : ‘કેમ રડે છે, આનંદી ?’

આનંદીથી ન રહેવાયું. એણે અથથી ઈતિ સુધી બધી હકીકત કહી સંભળાવી.

ડોક્ટરબાઈ બહુ દયાળુ હતાં. એમણે પોતાની પર્સ ખોલી આનંદીને બે રૂપિયા કાઢી આપ્યા : ‘તું સાચું બોલી એનું ઈનામ !’

આનંદીને પગે પાંખો આવી. દોડતી દોડતી એ નિશાળે ગઈ. સૌથી પહેલી જઈને એ ઉજાણીના બે રૂપિયા મોટાં બહેનને આપી આવી. મોટાં બહેન કહે : ‘કેમ આજે ખૂબ ખુશાલીમાં છે ?’

આનંદીએ બધી આપવીતી ત્યાં પણ કહી સંભળાવી. આનંદીના ઘરની સ્થિતિનો ખ્યાલ મોટાં બહેનને ન હતો. એમણે આનંદીનું નામ ત્યાર પછી માફી-વિદ્યાર્થિની તરીકે દાખલ કર્યું અને ચોપડીઓ, નોટબૂકો વગેરે પોતાના ખર્ચે આપવાનું નક્કી કર્યું.

બાલારામની ઉજાણી થઈ. સૌને ખૂબ જ ગમ્મત પડી. પણ ભગવાને જેને બે રૂપિયાની ભેટ મોકલી તે આનંદી જેટલો આનંદ બીજા કોઈને આવ્યો હશે ખરો ?

